

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Võrdleva õigusteaduse õppetool

Tuuliki Lorvi

**ÕIGUSNORMID TEISTE SOTSIAALSETE NORMIDE SEAS
EUROOPAS JA TEISTES KULTUURIRUUMIDES**

Bakalaureusetöö

Juhendaja
Lektor Silvia Kaugia

Tartu
2013

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Sotsiaalsete normide mõiste ja liigid.....	4
1.1 Sotsiaalse normi mõistest.....	4
1.2 Sotsiaalsete normide liigid	10
1.2.1 Õigusnormid.....	10
1.2.2 Õigusvälised normid.....	14
2. Sotsiaalsete normide ülesanded Mandri-Euroopa õigusperekonnas	18
3. Õigusnormide koht Anglo-Ameerika õigusperekonnas.....	21
4. Religioonil baseeruvad õigussüsteemid.....	24
4.1 Islam.....	24
4.2 Hinduism.....	32
KOKKUVÕTE	35
Legal norms among the other social norms comparing the European and other cultural spaces. SUMMARY.....	37
KASUTATUD KIRJANDUS	39

Sissejuhatus

Sündides ootab inimest eest ühiskond, kus on olemas teatud käitumisnormistik, mis on aegade jooksul välja kujunenud erinevate tegurite (tavad, traditsioonid, uskumused, tõekspidamised, ettekujutused heast ja halvast, keel, kultuur jne) koosmõju tulemusena. Loomulikult ei ole käitumisnormistik üheski ühiskonnas välja kujunenud lõplikult, sest koos ühiskonna pideva arengu ja muutumisega, muutuvad ka ühiskonna arusaamad õigest ja valest, aktsepteeritavast ja mitteaktsepteeritavast käitumisest. Küll aga on igas ühiskonnas olemas n.ö õige käitumise alustalad, mille kujunemisel on eelnimetatud tegurid olnud ja on jätkuvalt otsustava tähtsusega.¹

Rääkides sotsiaalsest käitumisnormistikust tuleb silmas pidada, et ühiskonnas on väga palju erinevaid käitumisreegleid ning mõned neist on omased vaid teatud ühiskonnale, kultuurile ja rahvale.

Käesoleva töö eesmärgiks on selgitada sotsiaalsete normide erinevate liikide olemust ja olulisust inimkäitumises läbi erinevate kultuuriruumide. Võrdluseks ja sügavamaks uurimiseks on valitud Mandri-Euroopa, Anglo-Ameerika ning religioonil baseeruvad kultuuriruumid. Antud valiku peamiseks põhjuseks on mõista erinevusi Euroopa õigusruumiga ning autori huvi väljatoodud õigusperekondade vastu.

Bakalaureuse jaguneb neljaks peatükiks.

Esimeses peatükis avatakse sotsiaalse normi mõiste ja nimetatakse normide liigid, et lahti mõtestada nende roll, eesmärk ning tähtsus ühiskonnas ja inimkäitumises. Vaatluse all on peamised sotsiaalsete normide liigid: õigusnormid ja õigusvälised normid (tava-, moraali-, korporatsiooni-, religiooninormid). Liikide analüüs on vajalik, et mõista käitumisnorme kui inimkäitumist mõjutavaid tegureid.

Teises peatükis on vaatluse all sotsiaalsete normide ülesanded Mandri-Euroopa õigusperekonnas.

¹ S. Kaugia. Õigusteadvus: olemus, kujunemine ja toimimine – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost), 2006, lk 77.

Kolmandas peatükis uuritakse lähemalt Anglo-Ameerika õigusperekonda ning tuuakse välja võrdlused Euroopa kultuuriruumiga.

Neljandas peatükis vaadeldakse lähemalt religioonil baseeruvaid kultuuride erinevusi ja sarnasusi. Lähema vaatluse all on islam ning hinduism ning võrdlused Euroopa õigusruumiga.

Uurimismeetodina on käesolevas töös kasutatud teoreetilist meetodit. Allikatena on kasutatud nii eesti- kui ka võõrkeelset erialakirjandust ning arvutivõrgus kättesaadavaid materjale.

1. Sotsiaalsete normide mõiste ja liigid

1.1 Sotsiaalse normi mõistest

Inimtegevuse igas valdkonnas kehtivad inimeste endi poolt kas sihipäraselt loodud või stiihiliselt kujunenud teatud kindlad reeglid, mis oma iseloomult on individuaalsed või üldised. Üldised reeglid on kõigile antud grupi liikmetele kohustuslikud ja seepärast kutsutakse neid sotsiaalseteks normideks ehk käitumisnormideks.²

Mõiste „sotsiaalne norm“ hõlmab kahte nähtust – sotsiaalsust ja normi. „Sotsiaalne“ ehk ühiskondlik, viitab inimestevaheliste suhete võrgustikule sootsiumis. Eduard Raska viitab süsteemses ruumilises koosluses olevatele subjektidele kui kollektiivsete vormide tasandile, mis moodustab ühiskonna. Iga individuaalne subjekt on teatavate (väiksemate või suuremate) koosluste liige, indiviid, kes läbi sotsialiseerumise protsessi ühiskonnastub. Ühiskond ise on kui inimese sotsiaalse olemise viis.³

Norm on ettekirjutus ning sotsiaalne norm on käitumiseeskiri, millega mõjutatakse inimeste käitumist soovitud tulemuse saavutamiseks kogu ühiskonna või konkreetse sotsiaalse grupi huvides. On keeld, käsk või luba midagi teha ja see on esitatud pöördumisena indiviidi, sotsiaalse grupi või ühiskonna poole. Normil võib olla formaalne ja mitteformaalne iseloom. Sotsiaalset käitumisnormi tuleb vaadelda ühiskonna struktuuri osana, mis eksisteerib selle struktuuri makrotasandil, reguleerides inimeste käitumist mikrotasandil.⁴

Tegelikul käitumisel on nii objektiivne kui ka subjektiivne aspekt. Objektiivses mõttes avaldub käitumisnorm inimeste konkreetsetes tegudes, mille vorm ja sisu vastavad ühiskondlikele huvidele ja nõudmistele. Subjektiivses mõttes käitumisnorm teadvustatakse inimeste poolt teatud käitumismudelina, lülitades sinna enamal või vähemal määral arusaamu sotsiaalsetest väärtustest ja oma tegevuse ühiskondliku tähenduse. See mudel omab olulist osa käitumise motiveerimisel. Kõik sotsiaalsed normid on (üld)kohustusliku iseloomuga.⁵

Õigus ei ole igavikuväärtus, mille normid saaksid kohaneda igapäevaste vajadustega, seda enam, et ka need „igapäevased vajadused“ on iga päev uued. Milliseid vajadusi, probleeme,

² L. Auväärt. Õigusnormid sotsiaalsete normide süsteemis – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006, lk 25.

³ E. Raska. Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: Fontes 2004, lk 152, 162.

⁴ S. Kaugia. Õiguse sotsioloogia: õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument - Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Kirjastus Juura 2003, lk 45-46.

⁵ S. Kaugia 2003, lk 46.

kitsaskohti on aga võimalik lahendada õiguslike vahenditega, see on õigussotsioloogia üks peamisi uurimisvaldkondi. Teades sotsiaalseid olusid, õiguslikke fakte, ühiskonna probleeme, on seadusandjal ettekujutus sellest, kui kõrgeid nõudmisi ta võib esitada õigussubjektidele. Saksa teadlasele Friedrich Beutelile kuulub eksperimentaalse õigusteaduse idee, mille kohaselt igat seadust saab käsitleda sotsiaalse eksperimendina. F. Beutel eristab seadusandluse (kui sotsiaalelu teadliku eksperimenteerimise) juures järgmisi astmeid:

- 1) uuritakse konkreetset sotsiaalset fenomeni, mida õigus peab lahendama;
- 2) luuakse õigusnorm, mis kõigi eelduste kohaselt peaks lahendama antud sotsiaalsed probleemid;
- 3) tehakse kindlaks selle õigusnormi mõju ühiskondlikus elus;
- 4) püstitatakse hüpotees konkreetse sotsiaalse reaktsiooni põhjuste kohta;
- 5) hüpoteesi kontrollimise kaudu teadvustatakse vastavaid ühiskonnas valitsevaid õiguslike seaduspärasusi.

Juhul, kui antud õigusnorm kas tervikuna või osaliselt oli ilma sotsiaalse mõjuta, rakendatakse uus seadus ja kogu kirjeldatud protsess kordub. F. Beuteli käsitus kujutab endast konkreetse õigusnormi efektiivsuse kontrollimise viisi (protsessi), mille käigus selgub, kas konkreetne õigusnorm täitis need ülesanded, lahendas need probleemid, milleks ta oli loodud. Kui see norm ei olnud n.ö. resultatiivne (efektiivne), tuleb ta kiiresti asendada uue normiga, mis on loodud juba muutunud sotsiaalseid tingimusi arvestades.⁶

Oluline on rõhutada, et sotsiaalne norm kui käitumiseeskiri võib olla nii kirjutatud (positiivne) kui ka kirjutamata. Kõik sotsiaalsed normid oma kogumis moodustavad ühtse käitumismuutuste süsteemi, mis on ajas ja ruumis pidevalt arenev ja muutuv. Kõne all olevad käitumismustrid on inimestevahelise suhtlemise produkt, n.ö. nende kaasautorluses tekkinud nähtus, mille baasiks on inimeste omavaheline kokkulepe aktsepteeritavate käitumisvormide osas. Erinevate sotsiaalsete normide teke ja olemasolu ühiskonnas on mistahes inimkäitumise vormile hinnangu andmise eelduseks ja aluseks, s.t. ühiskonnas ei ole olemas hälbekäitumist objektiivses mõttes; hälbeline ehk deviantne käitumine saab olemas olla ja ongi olemas ainult inimkäitumise subjektiivse hindamise resultaatina. Oluline on rõhutada sedagi, et igasugune regulatsioon kannab n.ö. oma ajastu pitserit, mis kujundab vastava (sobiliku) käitumismudelite süsteemi.⁷

⁶ S. Kaugia. Õigussotsioloogia olemus, koht ja ülesanded kaasaja ühiskonnas. – Juridica 1995, nr 8, lk 360-361.

⁷ S. Kaugia. Sotsiaalsete normide olemusest – Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Kirjastus: Avatar Holding OÜ, 2009, lk 135-136.

Sündides ootab inimest ees ühiskond, kus on olemas teatud käitumisnormistik, mis on aegade jooksul välja kujunenud erinevate tegurite (tavad, traditsioonid, uskumused, tõekspidamised, ettekujutused heas ja halvast, keel, kultuur jne) koosmõju tulemusena. Ühiskonna pideva arengu ja muutmisega, muutuvad ka ühiskonnaliikmete arusaamad õigest ja valest, aktsepteeritavast ja mitteaktsepteeritavast käitumisest. Küll aga on igas ühiskonnas n.ö. õige käitumise alustalad, mille kujunemisel on eelnimetatud tegurid olnud ja on jätkuvalt otsustava tähtsusega.⁸

Rääkides sotsiaalsest käitumisnormistikust tuleb silmas pidada, et ühiskonnas on väga palju erinevaid käitumisreegleid, -malle, mis esinevad nii kirjalikus kui ka kirjutamata vormis, ja mille täitmist ühiskond ootab. Mõned inimesed saavad nende normide jälgimisega hakkama, teised mitte. Samas ei pruugi ka reeglina normikuulekad inimesed järgida sotsiaalseid ühiselureegleid igas elus ettetulevas situatsioonis. Inimese käitumist tingivad samaaegselt nii seesmised kui välised tegurid, kusjuures seesmised faktorid seonduvad inimese teadvusliku tasandiga, st tema normiteadvusega, välised tegurid on aga situatiivse iseloomuga sõltudes konkreetsetest oludest, mis teatud ajahetkel inimese käitumist mõjutavad ja mille sunnil ta peab tegema valiku tema käsutuses olevate käitumisvariantide vahel. Siin tuleb kindlasti rõhutada, et inimkäitumise seesmine (teadvuslik) tasand on püsivama iseloomuga, olles justkui kodeeritud programm, kus sisaldub teatud põhimõtete ja tõekspidamiste andmestik, mis hakkab toimima erinevates olukordades, millesse inimene oma igapäevaelus satub ja kus ta peab kiiresti otsustama, kuidas antud situatsioonis toimida.⁹

Sotsiaalseid norme võib grupeerida väga mitmesugustel alustel. Oma rakenduse ulatuse poolest on ühed normid kohustuslikud kogu inimkonnale, teised ainult riigi kodanikele, kolmandad ainult teatud osale teatud riigi kodanikest (näiteks kindlale sotsiaal-professionaalsele grupile), kuid teatud kollektiivi ulatuses omavad nad kohustuslikku jõudu. Sotsiaalsete normide gruppideks nimetatakse tavasid, moraalnorme, ühiskondlike organisatsiooninorme ehk korporatsiooninorme ja õigusnorme.¹⁰

Sotsiaalse normi (kas õigus- või õigusvälise) puhul on oluline asjaolu, et see hakkab ühiskonnas või sotsiaalses grupis kehtima siis, kui 1) ühiskonna või grupi liikmed seda järgivad

⁸ S. Kaugia 2006, lk 77.

⁹ S. Kaugia 2006, lk 77.

¹⁰ S. Kaugia. Õigusnormid sotsiaalsete normide süsteemis – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Kirjastus: Avatar OÜ, 2006, lk 29.

ja 2) norm pälvib antud sotsiaalse keskkonna heakskiidu ning normi eiramine toob kaasa hukkamõistva reaktsiooni.¹¹

Inimese sotsiaalset käitumist mõjutavad Silvia Kaugia arvates kaks peamist tegurit. Esiteks on oluline, mida inimene ise väärtustab, millised nähtused on tema jaoks ja tema arvates olulised, millised ebaolulised. Väärtused on otseses seoses eesmärkidega – inimene liigub nende eesmärkide poole, mis tema arvates on ihaldatavad, mille poole tasub püüelda, st mis tema arvates kujutavad endast mingit väärtust. Teiseks inimekäitumist mõjutavaks teguriks on need väärtused, mis tulenevad ühiskonnast. Sotsiaalne keskkond, mis inimest ümbritseb, seab inimesele ise teatud eesmärged, mille poole liikumine ja mille saavutamine on vajalik selleks, et antud sotsiaalses koosluses läbi lüüa – ellu jääda, teistele mitte jalgu jääda, teistele mitte alla jääda. Ühiskond dikteerib oma liikmetele neid nähtusi, mis ühiskonna arvates antud hetkel on sotsiaalseks väärtuseks (nt edu, rikkus, allumatus, iseteadlikkus jne). Nende poole liikumine tehakse ühiskonna poolt kõigile tema liikmetele sisuliselt kohustuslikuks ja möödapääsmatuks, sest keegi ei saa liikuda ühiskonna arengu suhtes vastassuunas. Sellised katsed on määratud läbikukkumisele ja lõpevad seda üritanud inimeste ühiskonnaelule jalgujäämise ja sotsiaalse laostumisega.¹²

Sotsiaalsete normide liigitamine õigus- ja õigusvälisteks normideks eeldab teatud erinevuste olemasolu ühiskondlike normide vahel. Peamiseks (klassikaliseks) õigusnorme teistest sotsiaalsetest normidest eristavaks tunnuseks on nende seostamine riigiga. Nii on levinud seisukoht, et „õigusnormide eripära ei seisne mitte nende sisus, vaid nende tekkimisviisis, nende kandjates, nende sanktsioneerimisviisis“.¹³

Saksa teadlase Theodor Griegeri õigusnorme teistest sotsiaalsetest normidest eristamise kriteeriumiks on see, kes sanktsioone täide viib. Niipea, kui sanktsioneerijaks on riiklikud institutsioonid, on tegemist õigusnormiga. Kindlalt on ta seisukohal, et norm „seadustatakse“ riigi poolt ja siis on sanktsioonide rakendamine menetluslikult reeglistatud. Ka leiab ta, et õiguslik institutsionaliseeritus tõrjub kõrvale sotsiaalse (ühiskondliku) reaktsiooni, nii et riik hõivab ülekaaluka osa sanktsioonide kehtestamisel ja realiseerimisel.¹⁴

¹¹ S. Kaugia 2003, lk 47.

¹² S. Kaugia 2009, lk 111.

¹³ S. Kaugia 2009, lk 136.

¹⁴ S. Kaugia 2009, lk 136.

Oma olemuselt on sotsiaalsed normid ühiskonniti väga erinevad – näiteks idamaades on tähtsaimal kohal ühiskondlikud tavad, kombed, sissekujunenud käitumismallid, religioossed uskumused. Meil seejuures on tähtsaimal kohal õigusnormid (seadused, määrused, korraldused, otsused jne) ning loomulikult ka harjumuspärased tavad ja kombed, mis on mõnel juhul ka kirjutatud normist kõrgema jõuga. Näiteks eraõiguses hea usu ja hea tava põhimõte, mille järgi hea tava on ülimuslik õigusnormide üle.

Õigus- ja õigusväliste normide eristamiseks on võimalik lähtuda näiteks psühholoogilisest aspektist. „Normide eri liigid põhjustavad meis erinevaid tundmusi, ja me vastame eri liiki normidest üleastumisele erinevate tundmustega. Saame ju võrrelda ning eristada tundmusi, mis tekivad meelepahast tavanormide rikkumise pärast selle nõrdimustundega, mille kutsub esile ebaviisakus, takistus, hea tooni naeruvääristamine või moenormide (-tavade) rikkumine. Nii on õigusnorm tundmus, mille kirjeldamiseks juristid on nimed leidnud. Selle järgi saamegi õigusnormi ära tunda. Õigus- ja õigusväliste normide eristamisel on oluline ka nn transformatsiooniprobleem: küsimus sellest, kuidas ja millistel tingimustel leiab aset üleminek õigusvälistelt normidelt õigusnormidele. Määravaks selles küsimuses saab ühiskonna keerukus, sotsiaalsete gruppide suurus ja ühiskondlike suhete kompleksus. „Seni kuni ühiskonnas on piisavalt usaldust, kuni toimib gruppidevaheline kommunikatsioon, mis neid gruppe omavahel tugevalt seob, ja õigusvälised sotsiaalse kontrolli meetodid pälvivad ühiskonnaliikmete austuse ning poolehoidu, ei ole vajadust riigi poolt fikseeritud ja sanktsioneeritud õiguse järele. Vajadus võib tekkida siis, kui ühiskond muutub komplekssemaks ja mitteformaalne sotsiaalne kontroll ei funktsioneerigi vajalikul tasemel.“ Nii võib öelda, et ühest küljest teeb õiguse kui spetsialiseeritud käitumisnormide süsteemi vajalikuks usalduse vähenemine ühiskonnas, nii et ühiskonnaliikmed on sunnitud oma suhete reguleerimiseks pöörduma n.ö kõrgema instantsi poole. Teisest küljest peavad ka õigusnormid (riikliku õiguse mõttes) olema usaldatavad (sh ka mõistetavad, seostu(a)vad, tasakaalustavad) oma adressaatidele, et nad saaksid neid norme tunnetada õiglastena.¹⁵

Sotsiaalset käitumisnormi tuleb vaadelda ühiskonna struktuuri osana ning võib jagada kahte rühma – õigusvälisteks normidega ja õigusnormideks.

¹⁵ S. Kaugia 2009, lk 137-138.

1.2 Sotsiaalsete normide liigid

1.2.1. Õigusnormid

Õigusnorm on õigusaktist tulenev abstraktne reegel, st juhised selleks, kuidas isik teatud olukorras peaks käituma. Õigusnorm tuleneb õigusaktist. Õigusaktiks on Eesti õiguskorras rahva, Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja ministrite ning kohalike omavalitsuste poolt väljaantavad õigustloovad aktid – seadused, seadlused ja määrused. Õigusakt on pädeva riigi- või omavalitsusorgani tahteavaldus. Õigusaktis väljendub pädeva riigi- või omavalitsuseorgani tahe, et isikud käituksid kindlaksmääratud olukordades kindlaksmääratud viisil.

Õigustloov akt ehk normatiivakt on kindlate reeglite järgi kirja pandud õigusnorm. Eristatakse kahte tüüpi õigusakte: 1) õigusaktid, mis sisaldavad üldise iseloomuga käitumisreegleid, kannavad üldakti nimetust; 2) õigusaktid, mis reguleerivad üksikuid juhtumeid, kannavad üksikakti nimetust. Kõige tähtsam õigusakt riigis on põhiseadus ehk konstitutsioon. Teised seadused reguleerivad ühiskonnaelu mitmesuguseid valdkondi. Kirjalike normide hulka kuuluvad ka mitmesugused eeskirjad, näiteks liikluseeskiri.

Õigusnorm on reegel, st kehtiv ja isikut kohustav või õigustav juhtumi või tegevuse kirjeldus. Õigusnormiga reguleeritakse isiku käitumist. Reguleerimine tähendab seda, et õigusnormiga tekitatakse, muudetakse või lõpetatakse isiku õigusi, kohustusi või vastutust. Õigusnormil on isiku, kes satub õigusnormiga kirjeldatud olukorda või teeb teo, õiguslikud tagajärjed.¹⁶

Õigusnormid ei ole lihtsalt olemisnormid vaid pidamisnormid. Õigusnormid on käitumiseeskirjad, mis on formuleeritud õiguslausetena. Õigusnormid ei ole tõesed ega väärad. Õigusnormid on kas kehtivad või mitte, st kas nad kuuluvad kehtivasse õiguskorda või mitte. Õigusnormi ülesanne on kontinentaalses õigussüsteemis anda küllaldaselt üldised, kättesaadavad ja mõistetavad käitumisreeglid, mille alusel kohtuniku ja kodanikud minimaalselt pingutades võiksid määratleda, millisel viisil tuleb probleem lahendada.¹⁷

Õigusnormi üldisus tähendab tema abstraktset iseloomu, õigusnorm sätestab vaid tüüpjuhtumeid.

¹⁶ S. Põllumäe. Sissejuhatus õigusesse. Näiteid ja harjutusi õppeaine HLSC5001 loengukursuse juurde. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008, lk 50.

¹⁷ R. Narits. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: 2004, lk 94-95.

A. Aarnio jaotab õigusnormid primaarnormideks ja sekundaarnormideks. Primaarnormid sätestavad kodanike käitumist. Neid võib nimetada ka käitumisnormideks. Sekundaarnormid on määratud ametiisikute jaoks. Neis on määratletud, kuidas peab ametiisik käituma, kui käitumisnormide nõuded on rikutud. Sekundaarnorme võib nimetada ka reaktsiooninormideks. Kes varastab teise vallasvara, sellele määratakse kohtuotsusega vanglakaristus või trahv.¹⁸

Õiguskultuuri ja -normide olemusele keskendus Hans Kelseni ja Carl Schmitti kunagine vaidlus, kus esimene rääkis puhtast õigusest ning teine õiguse ja moraalnormide ühisest väärtusbaasist. Õiguspositivist Hans Kelseni (1881–1973) arvates on õigusnormid siduvad reeglid, põhinedes hüpoteetilisel põhinormil (*Grundnorm*), mille abil juristid kujundavad välja tervikliku, harmoonilise õigussüsteemi koos selle alaneva normatiivse hierarhiaga (normativism). Õigusnorm oleks sellisel juhtumil vaid norm tehnilises mõttes ega seonduks tegudele ja inimestele antavate moraalsete hinnangutega. Kelseni arvates peab õigusteadus alati seisma eraldi õiguspoliitikast, sest viimase kaudu tuleb sisse hinnanguline, subjektiivne aspekt. Õigushierarhia tipneb konstitutsiooni õigusega, mille olemuse mõistmiseks pole vaja tugineda mingile üliinimlikule allikale nagu jumal, personifitseeritud loodus, riik või rahvus. Õigusnormi kõige kõrgema kontrolli tase on selle vastavus põhiseadusele, mitte vastavuse korral on õigusnorm kehtetu (konstitutsionalism).¹⁹

Erialakirjanduses lahendatakse küsimus õigusnormide ülesannetest ühiskonnas erinevalt. Erinevuse põhjuseks on erinev arusaam õigusest enesest. Räägitakse järgmistest õiguse funktsioonidest: 1. sisemise rahu kindlustamine, mis hõlmab a) konfliktide ennetamist ja b) konfliktide lahendamist; 2. vabaduse kindlustamine, mis hõlmab a) kaitset riigi sekkumise eest isikuvabadusse, b) kaitset riigi sekkumise eest ja c) vabaduse realiseerimise garanteerimist; 3. õigusliku võrdsuse tagamine; 4. sotsiaalse tasakaalu ja sotsiaalse kindlustatuse tagamine; 5. sotsiaalsete protsesside juhtimine. Kuid õigusnormide ülesandeid tähistatakse veel järgmiselt: õigusnormide keskne funktsioon on suunata ja juhtida kodanike ja ametnike käitumist.²⁰

Õigusnormid on üldkohustuslikud, üldise iseloomuga ja formaalselt määratletud käitumisreeglid, mis kehtestatakse riigi poolt ja nende täitmiseks tagatakse vajaduse korral kõigi riigi käsutuses olevate sunnivahenditega. Õigusnormid hakkavad kehtima kindlal tähtajal

¹⁸ R. Narits 2004, lk 102.

¹⁹ J. Saar. Õiguskultuur ja kuritegevuse kontroll. – *Juridica I* 2013, lk 56.

²⁰ R. Narits 2004, lk 96.

ja nende kehtivus lõpeb uute õigusnormide kehtestamisega ja vanade muutmisega või siis lõpptähtaja saabumisega.²¹

Ühiskondlike organisatsioonide normid sarnanevad õigusnormidega, kuid nad kehtivad vaid ühiskondlike organisatsioonide liikmetele. Suurimaks sanktsiooniks ühiskondlike organisatsioonide normide mittetäitmisel on sellest organisatsioonist väljaheitmine. Ühiskondlike organisatsioonide normide ülesandeks on 1) reguleerida iga üksiku liikme vahetunde ühiskondliku organisatsiooni kui tervikuga; 2) reguleerida suhteid ühiskondliku organisatsiooni sees. Ühiskondlike organisatsioonide normid erinevad moraalinormidest oma iseloomult, väljendusvormilt ja rikkumisele kaasnevate tagajärgede poolest.²²

Õigusliku reguleerimise puhul kasutab seadusandja moraalsete normide sisu. Eestis näiteks eraõiguses hea usu ja hea tava põhimõte, mille järgi hea tava on ülimuslik õigusnormide üle. Riigis ei saa moraalnormid reguleerida kõiki ühiskondlikke suhteid, vaja on ka õigusnormide süsteemi.²³

Kõige üldisemalt võib õigusnorme määratleda kui riigi poolt kehtestatud ja kaitstud käitumisreegleid, mis annavad ühiskondlikes suhetes osalejatele juriidilised õigused ja panevad neile juriidilised kohustused. Õigusnormide täitmine garanteeritakse riigi käsutuses olevate sunnivahenditega. Õigusnormidele on omane riigitahteline iseloom. Isegi siis, kui riik on sanktsioneerinud mingi tava, on see tava omandanud riikliku iseloomu.²⁴

Õigusnormid kui käitumisreeglid on:

1. üldised – õigusnormid annavad käitumise üldise etaloni; õigusnormid on seda efektiivsemad, mida enam nad vastavad üldmassilisele käitumisele;
2. üldistatud, abstraktsed;
3. õigussüsteemi esmased osised, algrakukesed;
4. riigitahtelised ettekirjutused.²⁵

Õigusnormide sotsiaalne sisu annab võimaluse neid liigitada regulatiivseteks ja õiguskaitsevateks õigusnormideks. Regulatiivsed normid kehtestavad õiguslikust elust osalejate jaoks juriidilised õigused ja kohustused. Tegu on seega käitumisnormidega. Sellised normid on

²¹ S. Kaugia 2006, lk 31.

²² S. Kaugia 2006, lk 31.

²³ S. Kaugia 2006, lk 32.

²⁴ S. Kaugia 2006, lk 32.

²⁵ S. Kaugia 2006, lk 31-32.

mõeldud õiguspärase käitumise jaoks, sest nad kirjeldavad, kuidas õiguspärane käitumine peab välja nägema. Õiguskaitsevad normid näevad ette riikliku sunni liigi ja määra toimepandud õigusrikkumise eest. Tegemist on sanktsiooni sisaldavate õigusnormidega. Kui regulatiivsed normid on seotud õiguse subjektide positiivsete tegudega, siis õiguskaitstavates normides sisaldub riigi negatiivne hinnang õigusvastasele käitumisele. Regulatiivsete ja õiguskaitsevate õigusnormide puhul on tegemist nn täielike õigusnormidega, seda sellepärast, et vaatamata nende erinevale sotsiaalsele sisule koosnevad nad kahest täielikule õigusnormile immanentsest osast: abstraktsest faktilisest koosseisust ja õiguslikust tagajärjest.²⁶

Objektiivne õigus sisaldab õigusnorme, mis formaalselt ei vasta täielikule õigusnormis struktuurile, neid nimetatakse mittetäielikeks õigusnormideks.

Õigusnorm kehtib juriidiliselt, kui ta on vastava organi poolt selleks ettenähtud viisil välja antud ja ei ole vastuolus Põhiseadusega. Samas võib juriidiliselt kehtiv norm olla n.ö „surnud õigus“, mis juriidilises mõttes ei ole küll oma kehtivust kaotanud, kuid millel puudub sotsiaalne toime. Õeldu viitab sellele, et selleks, et õigus oleks „elav“, mis väljendub tema realiseeritavuses ühiskonna poolt, on vajalik, et ta oleks kehtiv ka sotsiaalselt. Normi sotsiaalne kehtivus sõltub tema järgimisest või mittejärgmisest normiadressaatide poolt. „Norm kehtib sotsiaalselt, kui teda järgitakse või tema mittejärgmise eest karistatakse.“ Lisaks nimetatule, saame rääkida ka normi eetilise kehtivusest, mille olemuseks on moraalne kehtivus. „Norm kehtib moraalselt, kui ta on moraalselt õiglane. Eetilise kehtivuse mõiste on loomuliku- või mõistuseõigluse aluseks, kus normi kehtimine baseerub tema sisulisel (sisemisel) õigusel, mida saab kindlaks teha moraalse õigluse kaudu“. Sotsiaalse normi kehtivuse tagamine on oluline mistahes sotsiaalse normi puhul ning see on ühtlasi iga sotsiaalse normi efektiivsuse kriteeriumiks. Üheks oluliseks õiguse efektiivsust mõjutavaks teguriks on kindlasti õiguskultuuri ja inimeste õigusteadvuse tase ühiskonnas. On ju õigus efektiivsem sellises ühiskonnas, kus enamus ühiskonnaliikmetest austab mitte ainult teadvalt, vaid teadvustatult seadust ja juhindub sellest igapäevases elus. „Normi efektiivsus on lõppkokkuvõttes sõltuv õigusteadvusest; ja siin on ka normikonfliktide lahenduse klassikaline koht“. On oluline, et inimesed teaksid oma õigusi ja nende vastavaid kohustusi ning saaksid nendest õigesti aru.²⁷

²⁶ R. Narits 2004, lk 105-106.

²⁷ S. Kaugia 2006, lk 140-141.

1.2.2 Õigusvälised normid

Õigusvälisteks normideks on tava-, moraal-, korporatsiooni-, religiooninormid jt. Ühiskonnas esineb väga erinevaid sotsiaalsete normide süsteeme, mis erinevalt reguleerivad erinevaid eluvaldkondi. Sotsiaalseid norme reguleeritakse väga erinevatel alustel. Aluseks võetakse ühiskonna sotsiaalse organiseerituse aste, moodustamise viis, fikseerimise viis jne.²⁸

Õigusvälised normid (eriti moraal ja tava) on tunnustatud vaieldamatult õiguse baasväärtusteks. Samal ajal on õigusvälised normid koostoimes õigusnormidega sotsiaalseteks normideks, mida hinnatakse sotsiaalse korra alusena ja mille kohaselt inimestevahelised suhted peavad ühiskonnas toimima.²⁹

Moraal ja tava on õiguse eelastmed objektiivses tähenduses. Just moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks juba enne õigust. Moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks, mis korraldasid inimeeskäitumist. Moraal ja tava kergendasid ja väärtustasid ühiskondlikku elu. Teisalt võisid moraal ja tava sedasama elu tarbetult koormata juhul, kui nad olid oma tardumuses mõttetuseks muutunud. Vaieldamatult olid moraal ja tava oma olemuselt sotsiaalsed korrad. Nad vastavad ühiskondlikule tahtele ja reguleerivad ühiskonnas sotsiaalset käitumist. Nende struktuur koosneb käitumiseeskirjadest ehk moraal- ja tavanormidest. Nad on üldise iseloomuga ja üldkohustuslikud.³⁰

Tava ja moraal kujunesid välja pikaajalise inimeeskäitumise tulemusena. See inimeeskäitumine, mida me nimetame „tavakäitumiseks“, peab olema inimesele kujunenud harjumuspäraseks käitumiseks. Esiteks on harjumuste kujunemine aeganõudev protsess ja teiseks on tava ja moraal kindla sisuga. Harjumuste kujunemine on aeganõudev, kindla kvaliteediga käitumise kordumine. Kindlast sisust saab rääkida seetõttu, et antud ajas ja ruumis eksisteerivad ühiskonnas valdavalt ühesugused tavad ja moraal.

Näiteks Eestimaal kestis muinasaeg esimeste inimeste saabumisest XIII sajandi alguseni, seega üle kaheksa aastatuhande. Muinasaega jaotatakse peamiste tööriistade materjalide järgi kiviajaks, pronksajaks ja rauaajaks. Need suured muinasaaja perioodid jagunevad omakorda perioodideks, mida iseloomustavad just selle aja ja ruumi tavad ja moraal. Omad tavad olid

²⁸ S. Kaugia 2006, lk 29.

²⁹ S. Kaugia 2009, lk 105.

³⁰ R. Narist 2004, lk 17-18.

*kindlasti keskmisel kiviajal, mis kulges Eestis 8.aastatuhandest 4. aastatuhande lõpuni eKr ja nooremal kiviajal 3.aastatuhande algusest 2. aastatuhande keskpaigani eKr jne.*³¹

Tavad on inimeste püsivad käitumisreeglid, mis kujunevad pika aja jooksul ning reguleerivad nende eluviisi ühes või teises sfääris. Temas avalduvad kumbed, mis on saanud harjumuseks, kuid peale selle avaldavad tavade tekkimisele ja iseloomule mõju rahva ajaloo ja majanduselu iseärasused, looduslik-kliimaatilised tingimused, inimeste sotsiaalne seisund, religioossed vaated jms. Tava sisuks on rangelt määratletud käitumisreegel, kuid see ei eksisteeri kunagi puhtal kujul, vaid moodustab omapärase karkassi, mis seondub protsessuaalsete vahenditega – sümboolikaga ja rituaalidega.³²

Nii moraal kui tava on sotsiaalsete kordadena üldkohustusliku iseloomuga. See tähendab seda, et kui inimesed satuvad tava- või moraalnormis kirjeldatud olukorda, on kõige mõistlikum käituda vastavalt normi nõudmisest tulenevale. Tavakord ja moraalikord on garanteeritud korrad. Teisisõnu, ühiskond reageerib normi nõuete eirajate suhtes. Kuigi kordade siduvus on enamalt jaolt psühholoogilist laadi, on see ometi väga tulemuslik garanteerimisvahend.³³

Moraalinormid esinevad ühiskondlikus teadvuses ja seetõttu ei ole nad selgepiirilised. Nad tekivad, arenevad ja hääbuvad suhtelisel iseseisvalt. Igas formatsioonis esinevad kahte tüüpi moraalnormid. Ühte gruppi kuuluvad nn üldinimlikud moraalnormid ja teise vaid antud formatsioonile omased moraalnormid. Üldinimlikud moraalnormid kui käitumisprintsipiibid on kandunud läbi erinevate formatsioonide. Nende näiteks võiks tuua: „Austa oma ema ja isa“. Tuleb aga märkida, et ka üldinimlikele moraalnormidele andsid erinevad formatsioonid erineva sisu. Moraalinormide täitmine garanteeritakse ühiskondliku arvamusega. Võõras arvamus võib saada meie jaoks arvestatavaks, kuid ta on seotud kuidagi jõuga, kas autoriteedi jõuga või jõu autoriteediga. Moraalse hukkamõistu jõud seisneb selles, et sellele järgneb tavaliselt praktiline tegevus. Moraal on käitumisprintsipiide, reeglite ja normide kogum, millest lähtuvad üksikindiviidid, grupid ja klassid oma käitumises. Moraalinormid väljenduvad moraalihinnangutes. Peamisteks kategooriateks on „hea“ ja „halb“, „õiglane“ ja „ebaõiglane“. Moraalihinnanguid antakse ka verbaalselt või tegude kaudu. Eriti taunitava käitumise puhul võib moraalihinnang väljenduda füüsilises vägivallas. Antagonistlikus ühiskonnas on eksploatatoritel ja eksploateeritavatel klassidel erinev antagonistlik moraal nagu erinev õigusteadvusk. Kuna õigusnormidega kaitstakse enam olulisi väärtusi valitseva klassi jaoks,

³¹ R. Narits 2004, lk18.

³² S. Kaugia 2006, lk 29.

³³ R. Narits 2004, lk 20-21.

valitseva klassi moraaliga aga kõiki valitsevale klassile olulisi seadusi, siis siit järeldub, et: a) valitseva klassi moraal, õigusteadvus ja kehtiv õigus langevad kokku; b) kehtiv õigus on vastuolus nii ekspluateeritavate klasside moraaliga kui ka õigusteadvusega. Just selles peitub üks ekspluateeritavate klasside esindajate õigusrikkumiste põhjusi.³⁴

Et tekiks selgem ülevaade moraalnormist, toaksin välja õigusnormi ja moraalnormi erinevused:

Õigusnormid kehtestab ja sanktsioneerib riik ettenähtud korras. Need väljendavad riigi tahet. On riiklikeks imperatiivideks. Moraalinormid kujunevad ühiskonnas järk-järgult. Väljendavad ühiskonna tahet, on ühiskondlikud imperatiivid;

Õigusnorm kehtestatakse teatavas erilises vormis (seadus, määrus). Moraalinormid sisalduvad inimeste teadvuses ja kirjalikku vormi reeglina ei saa;

Õigusnorm kehtestatakse ametlikult, nad astuvad jõusse täpselt kindlaksmääratud ajal. Moraalinormid tekivad inimeste teadvuses, levivad järk-järgult, haarates sotsiaalse kihi ja lõpuks kogu ühiskonna;

Õigusnormid moodustavad oma kogumis ühtse tervikliku süsteemi. Moraalinormid sõltuvad aga paljuski keskkonnast, kus moraalseid tegusid sooritatakse;

Õigusnormi täitmist tagatakse riikliku sunniga. Moraalinormi ühiskondliku sunniga (arvamusega);

Õigusnormid paistavad silma käitumise väga range reguleerimisega, formaliseeritud, väga täpselt määratlevat õigused ja kohustused. Moraalinormid kehtivad printsiipide, põhimõtetenä. On ebamäärased. Ka vastutus sõltub sellest, milline on keskkonna reaktsioon.

Korporatsiooninormid on käitumisreeglid, mille on kehtestanud korporatiivne moodustus (ühiskondlik organisatsioon) oma liikmete käitumise reguleerimiseks, suhtlemisel organisatsiooni sees ja suhtlemisel teiste organisatsioonidega.

Religioossed normid on usu organisatsiooni poolt kehtestatud reeglid nii inimeste kui ka usu organisatsiooni liikmete suhtlemiseks omavahel ja kirikuga, samuti normid, mis reguleerivad usuühingute korraldust ja funktsioone.

Religiooninormides on ühinenud tavad ja tabu. Religioon muudab nad kaanoniks ja sellel põhineb ka kanooniline õigus. See õigus on kirja pandud religioossetes tekstides ja erineb seetõttu positiivsest õigusest.

³⁴ S. Kaugia 2006, lk 31.

Religioon evolutsioneerub. Traditsiooniliste religioonide kõrvale tekivad kaasajal uued, kaasaegsed religioonid. Nt on Vana Testamendi edasiarendusena tekkinud Uus Testament.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et õigusnormid, nagu normid üldse, võivad olla normid või põhimõtted. Norme on mõnikord võrreldud raudteerööbastega: neist kas peetakse kinni või ei peeta. Kolmandat võimalust ei ole. Raudteerööbastel ei saa sõita osaliselt.³⁵

³⁵ A. Aarnio. Õiguse tõlgendamise teooria. Porvoo–Helsinki–Juva 1996, lk 68.

2. Sotsiaalsete normide ülesanded Mandri-Euroopa õigusperekonnas

Inimese käitumist ühiskonnas reguleerivad sotsiaalsed normid. Need peegeldavad tüüpilisi suhteid ja sidemeid, mis on iseloomulikud mingi sotsiaalse rühma liikmete enamikule või kogu ühiskonnale.

Mandri-Euroopa õigusperekonda (*ius commune`sse*) kuuluvate õigussüsteemide õigus on välja kujunenud Rooma õiguse baasil. Roomas nagu teisteski maades olid juba enne riigi tekkimist kogukondliku elu, majandamise korra, abielu ja perekonnasuhete korraldamise vahendeiks tavad. Algselt ei olnud tavad seotud õigusliku sunniga. Riigi tekkimisega asendusid tavad tavaõigusega, mille sanktsioneeris riik ja mille täitmist tagas riigi sunnivõim. Kuna tavaõiguse näol oli (ja on) tegemist kirjutamata õigusega (*ius non scriptum*), oli raske kindlaks määrata tavaõigusnormide sisu. See andis nende rakendajaile võimaluse tavasid meelevaldselt tõlgendada.³⁶

Seadused ja koodeksid kujutasid endast kehtiva tavaõiguse kirjalikku fikseerimist. Alles "XVI sajandil tõrjus seadusõigus Kontinentaal-Euroopas tavaõiguse paljus kõrvale. Nimelt algasid juba XII-XIII sajandil mandril protsessid, mida nimetatakse Rooma õiguse retseptsiooniks e. ülevõtmiseks".³⁷

Mandri-Euroopa õiguskultuur toetub peamiselt kahele arusaamisele õigusest: loomuõigusele ja positivismile. Loomuõiguse kontseptsioon võidutses Mandri-Euroopas 17. sajandil. "Selle koolkonna esindajad väidavad, et eksisteerib ajast ja ruumist sõltumatu õigus, mis rajaneb inimese loomusel ning positiveerub inimese mõistuse abil ja selle kaudu. Kuna sellise loomu- või mõistuseõiguse on kujundanud üleüldise õigluse ja headuse idee, siis peab ta olema inimese poolt loodud õiguskorra (positiivse õiguse) mastaabiks".³⁸

"Õiguspositivismi poolt postuleeritud olemiskorra ja pidamiskorra vastuolu sisaldub normativismis. Positiivne õigus pole mitte lihtsalt olemiskord, ta on positiveeritud olemiskord e. pidamiskord. Õigus lubab, kohustab, keelab".³⁹

³⁶ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002. Arvutivõrgus: <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11925&highlight=%C3%B5igusteaduse&op=archive2>.

³⁷ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

³⁸ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

³⁹ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

Mandri-Euroopa õiguse sajanditepikkuse arengu tulemus on Euroopa üldise õiguse perekonna (*ius commune*) väljakujunemine. Sellesse õigusperekonda kuuluvates õigussüsteemides on sotsiaalsete normide seas esiplaanil õigusnormid, mis vastavad (või kindlasti peaksid vastama) õigluse ja moraali nõuetele. Õigusteaduse peamine ülesanne on selgitada, millised need normid peavad olema. Praegusel ajal ei ole tavalisel Mandri-Euroopas inimkäitumise regulatsioonis mitte niivõrd iseseisev roll, kuivõrd kujutavad endast seaduse täiendust. Tavad on abiks seaduse tõlgendamisel ning õiglaste otsuste langetamisel. Seepärast ei tohiks jurist rakendada tava automaatselt, tavadesse tuleks suhtuda kriitiliselt ning hinnata, kas nad on mõistlikud nüüdisühiskonna kontekstis. "Oluline on rõhutada, et õigusriiklikult organiseeritud ja tegutsevas riigis peab elu kulgema seaduste alusel. See tähendab, et siduvaks saab olla seaduses sisalduv tava".⁴⁰

Sotsialistlikus ühiskonnas kujunes õigus peamiseks institutsiooniks, millega reguleeriti inimestevahelisi suhteid ja mille abil viidi ellu marksistlik-leninlikku ideoloogiat. Tava ja teised õigusvälised normid olid õigusnormidega võrreldes teisejärgulise tähtsusega. Vanad tavad kadusid uue ühiskonna loomise ja ehitamisega. Tavalisel oli tähtsust niivõrd, kuivõrd nad oli vajalikud seaduse tõlgendamiseks ja kohaldamiseks.

Nõukogude õiguses tavadest loobumine erines sellest, mis toimus Mandri-Euroopa õigusperekonna maades 19.-20. sajandil, mil tavaõiguse asemele tuli seadusõigus, mis oli koondatud koodeksitesse. Mandri-Euroopas leidis aset eelkõige õiguse tehnika vahetamine, kusjuures see ei seadnud oma eesmärgiks õigusnormide sisu (mis varem väljendus tavade vormis) muutmist ning tehnika vahetumine selle tagajärjeni ka ei viinud. N Liidus toimus murrang õiguse olemuses, mis omakorda oli seotud õiguse tehnika muutmisega. Eesmärgiks oli harjutada inimesi uue eluga, uute normidega.⁴¹

Põhilist tähelepanu pööratakse õigusnormile kui üldisele käitumisreeglile, mis peab vastama õigluse ja moraali nõuetele ja kindlustama ühiskonnas nendele nõuetele vastava korra. Õigus tekib läbi seaduse või muu õigustloova üldakti vastuvõtmise ja jõustumise. Seaduse rakendamine on pelgalt seadusandja tahte elluviimine, mitte iseseisev õigustloov tegevus. Õigusteaduses pööratakse suurt tähelepanu abstraktse õigusnormi struktuurile ja selle analüüsile, õigusnormide vaheliste seoste analüüsile ja seadusandja tahte väljaselgitamisele. Õiguse rakendamise küsimused ei ole õiguskorra seisukohalt eriti olulised ja nendega tegelevad

⁴⁰ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

⁴¹ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

praktikud. Romaani-germaani õiguse perekonda kuuluvad Mandri-Euroopa riikide kõrval ka Ladina-Ameerika riigid, suur osa Aafrika riike ja Lähis-Ida maid.⁴²

Mandri- Eruroopa õigusperekonda (*ius commune*) kuuluvate õigussüsteemide õigus on välja kujunenud Rooma õiguse baasil, mis rajaneb juba enne riigi tekkimist väljakujunenud tavadele. Riigi tekkimisega kujunes nende baasil välja tavaõigus, mis sai omakorda aluseks kirjutatud õiguse tekkele. Õigusvälised normid (rajanuvad ajalooliselt arenenud õigluse ja moraali põhimõtetele) omavad selles õigusperekonnas tänapäeval siiski vaid sekundaarset tähtsust olles alistunud õigusnormide võidukäigule. Kõnealune õigusruum on positiveeritud käitumisnormidest üle ujutatud, moraali- ja tavanormid täidavad abistavat rolli riigi seadusandlikus tegevuses. Peamine oht, mis praegu valitseb ja mis tihti ka Eesti ühiskonna igapäevaelu varjutab, on õigusväliste normide mõjususe üha suurema taandumise oht. Sotsiaalne tasakaal on ohustatud veel ka teisel põhjusel: ühelt poolt peetakse õigeks ja vajalikuks riiklike sanktsioonide humaniseerimist, mis pahatihti suurendab karistamatuse tunnet ühiskonnas; teiselt poolt toimivad halvasti ka eelpoolnimetatud olulised õigusvälised regulatsioonid. Vastuseta jääb küsimus, kust läheb või peaks minema õige piir erinevate regulatsioonide rakendusväljas.⁴³

⁴² S. Põllumäe 2008, lk 20.

⁴³ S. Kaugia 2009, lk 106.

3. Õigusnormide koht Anglo-Ameerika õigusperekonnas

Anglo-Ameerika õigusperekond kujunes kohtute praktilise tegevuse tulemusena üldise ja õiglase õiguse näol (osaliselt tavadele või kohtu poolt kinnitavale tavale baseeruv õigus), seega mitte Rooma õiguse baasil ega kodifitseerimise jõul. Keskseks õiguse ajaloolise tekke ja jätkuva arengu baasiks on selles õigusruumis kohtupretsedent.⁴⁴

Kontinentaal-Euroopa õigussüsteemis on õiguse üldaktidel formaalselt mõistetud õiguse allikana esmane tähendus. Doktriinid, tavaõigus, eriti aga pretsedent omavad teisejärgulist osa.⁴⁵

Eesti kuulub Kontinentaal-Euroopa õigusruumi ning laias tähenduses on Eesti puhul tegemist seadusõigusel põhineva õiguskorraga. Seadusõigus tugineb ühiskonna õigustlooval tahtel.

Kuigi kohtupretsedent ei oma meil veel õiguse allika tähendust (vähemalt ei tule see kõne alla primaarse õigusallikana), arvestavad kohtunikud oma igapäevatoos ometi Riigikohtu lahenditega, mis annab tunnistust pretsedendiõiguse tähtsuse kasvust ka euroopalikes õigussüsteemides.⁴⁶

Common law tekkis Inglismaal kuninglike kohtute tegevuse käigus. Selle õigussüsteemi omapära on, et ta tekkis (ja arenes) iseseisvalt, mitte Rooma õiguse baasil ega kodifitseerimise jõul. Inglise kohtute ranged protseduurireeglid olid peamine põhjus, miks Inglismaal ei olnud võimalik juhinduda Rooma õigusest ja toetuda õiguse teoreetilisele baasile. Inglise õigusele on omane dualistlik iseloom üldise ja õiglase õiguse näol. Need mõlemad on aga kujunenud kohtute tegevuse tulemusena - üldine õigus kuninga ja õiglase õigus lordkantsleri kohtute tegevuse tulemusel. Mõlemad kohtud esindasid üldist õigust.⁴⁷

Mandri-Euroopa juristid on Inglise õigust sageli nimetanud tavadest tulenevaks õiguseks. Selline arusaam tekkis seetõttu, et nad toetusid alternatiivile: õigus võib olla kas kirjutatud - koodeksitele põhinev - või kirjutamata - järelikult tavadel põhinev. Inglise õiguse (nagu kõigi *common law'* õigusperekonda kuuluvate õigussüsteemide) näol on siiski tegemist nn kohtupraktika õigusega - üldine õigus asendas tavaõiguse. Õigusallikana tavadel suurt tähtsust

⁴⁴ S. Kaugia 2009, lk 106.

⁴⁵ R. Narits 2004, lk 74.

⁴⁶ S. Kaugia 2009, lk 106.

⁴⁷ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2012.

ei ole, suurem on tavade mõju Inglismaa poliitilisele elule (konstitutsioonilised tavad, mis fikseerivad kuninga(nna) võimu). Tavad on aga olulised ka kriminaalõiguses, kus vandemeeste osavõtt kriminaalasja arutamisest on just tavadega kindlaks määratud. Sama kehtib ka tunnistajate ülekuulamise kohta kõrgemates kohtutes, kus tunnistajad kuulatakse üle mitte selleks kehtestatud normide, vaid väljakujunenud praktika järgi, mis põhineb rangelt järgitaval taval. Kohtunikul on õigus kohalike tavade erinevusi kasutades valida konkreetse juhtumi lahendamiseks tema arvates kõige õiglasem ja sobivam norm. See põhimõte pole tänini muutunud.⁴⁸

Vaadeldes õigusnormide suhet teiste sotsiaalsete normidega *common law*' maades, võib esitatu põhjal teha järelduse, et õigusnormid (nii seaduste kui pretsedentide mõttes) on sealgi ühiskonnaelu tähtsamad reguleerijad kui õigusvälised normid. Tuleb aga mainida, et Inglismaal on tavade roll kaheksugune. Ühelt poolt reguleerivad tavad spetsiifilisi, eelkõige kuninga(nna) võimu puudutavaid küsimusi (suhteid). Teisalt tuleb arvestada, et *common law* on arenenud kohtuprotseduuride käigus. Vastavad protseduurireedid muutusid omamoodi tavaks ning algselt kasutatud mõisted ja klassifikatsioonid, millega kõik on harjunud, kehtivad praeguseni. Seega reguleerivad tavanormid peamiselt poliitilise eluga ja kohtuprotsessi läbiviimisega seotud probleeme.⁴⁹

Inglismaal kehtib põhimõte, et tava täitmine on kohustuslik, kui tegemist on vana (iidse) tavaga. Seni kehtiva, juba 1265. aastal vastuvõetud seaduse järgi loetakse iidseks need tavad, mis kehtisid enne 1189. aastat. Kuigi tänapäeval ei pea alati tõestama, et konkreetne tava on nii vana, võidakse vastav tava lugeda siiski juriidiliselt mittekohustuslikuks, kui tõestatakse, et ta ei saanud 1189. aastal eksisteerida. Keeruline on olukord uute, nüüd tekkivate tavadega: niipea kui tava kinnitatakse (kiidetakse heaks) seadusega või kohtupraktikaga, kaotab ta tavaiseloomu ja võimaluse tavana püsima jääda ning areneda. Tava muutub kas õigus- või kohtunormiks. Õigusvälised normid ei muutu juriidiliselt kohustuslikeks enne, kui kohus on nad kinnitanud.⁵⁰

Kuni 18. sajandini kujutas *common law* endast Inglise õigust. Inglise olid ise õiguse mõistete, kohtupidamise põhimõtete, kõigi kirjanduslike allikate loojateks. See ei olnud teadlik loomine, pigem kujunes selliselt.

⁴⁸ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

⁴⁹ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

⁵⁰ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

Common law on tänaseks väljunud Inglismaast välja. Esimeseks riigiks oli USA, kus juurutati inglise õigust. Ameerikas on *common law* tekkinud teisiti, kui Inglismaal. Ameerikas oli see nn sisseveetud õigus.

Praegu kuulub Ameerika *common law* õigusperekonda v.a. Louisiana osariik, mis kuulub Kontinentaal-Euroopa (*ius commune*) õigusperekonda. Mõnes osariigis on segasüsteem ühest ja teisest.

Kuigi suurem osa India elanikkonnast pooldab hinduismi, kuulub India *common law* õigusperekonda, mis on kujunenud 17-18.sajandil inglise õiguse alusel. India õigus on inglise ja Ameerika õiguste sulam ning nende õigustega on tal palju võrreldavaid jooni. Eesmärgiks on reguleerida erinevatesse usulahkudesse kuuluvate inimeste suhteid.

4. Religioonil baseeruvad õigussüsteemid

4.1 Islam

Sõna „islam“ tähendust tõlgendatakse tavapäraselt kui „Jumala tahte allumist“, kuid tegelikult tuleb see araabiakeelsest sõnast *slm*, mis tähendab „rahus olema“. Seega oleks sõna „islam“ täpsem tähendus „rahu Jumalale allumise kaudu“.

Islamis rõhutatakse, et igalt moslemilt nõutakse enam kui usukommete täitmist. Rituaalidega peab kaasnema kindel tahtmine sooritada riitusi siiralt.

Islami usulised põhimõtted on tuntud viie sambana: usutunnistus, palvus, paastumine, almuse andmine ja palverännak Mekasse. Nende põhimõtete elluviimisel toimetatakse mitmeid konkreetseid rituaale. Näiteks palverännakul, milles osaleb viimastel aastatel vähemalt kaks miljonit moslemit, käivad palverändurid alguses seitse korda ümber Kaaba templi, mõtisklevad Arafati mäel Jumala ees, pilluvad kividega saatana sümboliks olevaid kivisambaid ning ohverdavad lambaid või kaameleid.⁵¹

Õigusnorme on õigusvälistest normidest raske eristada. Kuna neis riikides on primaarne roll religioonil, on õigus religiooni üks tahke. Suhteid ühiskonnas reguleeritakse n-ö religioosete õigusnormidega, millele lisanduvad traditsioonid. Selline õigusnormidega liidetud (segatud) religioon (nii Muhamedi kui hindu õigus) koosneb

1. teoloogiast, mis kehtestab dogmad ja selgitab, millesse usklik peab uskuma, ning
2. ettekirjutustest usklitele, kuidas nad peavad käituma ja kuidas nad ei tohi käituda.⁵²

Kõnealustes õigussüsteemides on olemas kirjutatud käitumisreeglid. Islamiriikides on selliseks käitumisreeglite kogumikuks šariaat, mis põhineb koraanil (kus on fikseeritud prohvet Muhamedi sõnad) ja sunnal (kus on kirja pandud prohvet Muhamedi teod ja millest on välja kujunenud islamimaade traditsioonid). Kõige olulisem käitumisreeglistik on koraan.⁵³

Šariaat ja sellel põhinev fikh, mis tähendab islami õigusteadust ja käsitleb šariaadi rakendamist, ühiskonna ja usuelu korraldamist, kujutab musulmanide silmis ideaalset õigussüsteemi. See tuleneb sellest, et üks šariaadi allikatest – koraan – on musulmanide maailmas jumalikku päritolu, s.o Allahi poolt antud prohvet Muhamendile, väljendamaks tema

⁵¹ T. Jürgenstein., O. Schihaljev. Usundimaailma suured küsimused. Tallinn: Kirjastus Koolibri, 2011, lk 109.

⁵² S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002

⁵³ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

tahet. Teiseks, islami õigusteadlaste arvates mudžtahiid mitte ei loo uusi käitumisreegleid, vaid otsib ja „töötleb ümber“ normi, leiab õigusliku otsuse, mis sisaldab nii šariaadi konkreetseid ettekirjutusi kui ka selle üldisi orientiire. Seepärast võetakse šariaadil põhinevat fikhi kui kõige täiuslikumat igavest ja õiglast õigust, mis on vastu võetud kõikideks aegadeks ja kõikide inimeste suhtes.⁵⁴

Muhammad ibn 'Abd Alläh (Muhhamed) sündis Mekas 570. aasta paiku. 610. aastal hakkas ta uskuma, et temaga kõneleb Jumal ja käsib saadud sõnumid teha teatavaks kaaslinlastele. Hiljem koguti need sõnumid ehk ilmutused kokku ning nendest sai Koraan. Sõnumid kinnitasid, et Jumal (Allah) on Ainus, et ta on nii armuline kui ka kõikvõimas ning valitseb sündmuste kulgemise üle. Viimasel päeval mõistab ta inimeste üle kohut, määrates nad nende tegude põhjal kas taevasse või põrgusse.⁵⁵

Koraan sisaldab inimeste suhteid üldiselt reguleerivaid norme ning konkreetse iseloomuga norme, millest enamiku on andnud prohvet Muhamed konkreetsete konfliktide lahendamiseks, hinnangutena üksikute faktide kohta ja vastuseks talle esitatud küsimustele.

Koraanis on ainult üksikuid ettekirjutusi, millele võiks omistada õigusnormi tähendust. Põhiliselt sisaldab ta õiguskuuleka käitumise eetikaküsimusi, millel puudub õigusnormidele omane ja vajalik täpsus ning konkreetsus.⁵⁶

Samas on oluline, et islamimaades ei ole tavasid kunagi käsitletud õigusena, küll on aga tavalisel õigust abistav funktsioon. Eelkõige on tava abiks selliste küsimuste lahendamisel, mida Muhamedi õigus ei reguleeri (nt kaasavara suurus ja selle väljamaksmise kord; läbi kahe maavalduse jooksvate allikate kasutamise õiguse küsimused jne). Seega aitavad tavad lahendada lokaalse tähtsusega küsimusi.

Oluline on, et tava- ja õigusnormid peavad kokku langema selles osas, et soovivad ja keelavad ühesuguseid käitumisvariante.⁵⁷

Religioosete ja õiguslike algete vastastikune toime šariaadis ilmneb selles, et fikhi õigusnormidel on kahele iseloom: sisemine, mis puudutab islami religioosseid veendumusi ja

⁵⁴ L. Auväärt. Õigussüsteem ja õiguse süsteemsus. - Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. L. Auväärt (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk 91-92.

⁵⁵ C. Partridge. Maailma usundid. 2005, lk 357-358.

⁵⁶ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

⁵⁷ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

tema seotust Allahiga, ning väline, mis reguleerib indiviidi suhteid teiste inimestega. Seepärast jagunevadki islami jurisprudentsi normid oma sisult kahte gruppi: 1) normid, mis sisaldavad religioosset hinnangut musulmani käitumisele viie kriteeriumi järgi – kohustuslikud, soovitatavad, lubavad, laitvad, keelavad -, need garanteerivad islami õiguse ühtsuse kogu selle mitmekülgsuses; 2) normid, mis sisaldavad õiguslikku hinnangut inimese välisele käitumisele – õiged, ebaõiged, lubatavad, toimivad, siduvad -, need põhinevad tegevuse tingimustel ja tagajärgedel, seoses asjaoludega (nt vargusjuhtumi puhul käe maharaiumine).⁵⁸

Väga oluliseks peeti ühiskonna elu aluseks oleva islami seaduse šariaadi arendamist ja täpsustamist. Šariaat kujundati Koraanis kirjeldatud tavade najal, suuremalt jaolt aga Muhammadi enda käitumistava eeskujuks võttes.⁵⁹

Muslimite jaoks on Koraan Jumala sõna ülima ilmutuse üleskirjutus. Koraan on väljavõte taevas hoitavalt tahvlilt, millel on kirjas Jumala sõnad. Koraani teksti pähe õppimist peetakse erakordse vagaduse märgiks. Igaüks, kes teab peast Koraani teksti, on lugupeetud isik. Paljude muslimite arvates on Koraani lehtedel tervendav toime.⁶⁰

Islam mõjutab moslemite elu kõiki aspekte. Usklikelt oodatakse Koraani õpetuste ja juriidilis-moraalse süsteemi *šari'a* järgimist. Kuigi Läänes viidatakse sellele sageli kui šari'a seadusele ja kuigi see sisaldab konkreetseid nõuandeid selle kohta, kuidas peaks inimene elama, pole see süsteem seaduste kogum Lääne mõistes. Selle tõelise olemuse annab tema nimi, mis tähendab „tee veeni“: šari'a on tee, mida moslem peaks järgima, et elada õiget elu.

Näiteks keelab see naisel näitamast teatud kehaosi kellelegi teisele peale oma abikaasa, kuid nendest keeldudest võib loobuda, kui naine on haige ja ainus arst, kes saab teda ravida, on meesterahvas.⁶¹

Meie ühiskonnas suhtutakse naise ihu näitamisse võõrale meesterahvale palju tolerantsemalt. On ju meil palju meessoost arste, sealhulgas günekolooge, ämmaemandaid jne ning nende külastamine on igati aktsepteeritav.

Naise ihu näitamine teisele meesterahvale, peale oma abikaasa, on pigem moraalil küsimus. Kindlasti pole see aga meie ühiskonnas karistatav.

⁵⁸ L. Auväärt. Õigussüsteem ja õiguse süsteemsus. - Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. L. Auväärt (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, lk 91-92.

⁵⁹ C. Partridge 2005, lk 360-361.

⁶⁰ C. Partridge 2005, lk 368.

⁶¹ P. Wilkinson. Usundid. Tallinn: 2009, lk 134.

Islami religioosse elukorra lähtealus on usu tunnistamine ehk *šahāda*. See on islami esimene tugisammas.

„Ma tunnistan, et poel teisi jumalaid Jumala kõrval ja et Muhhamad on jumala prohvet.“

Need on esimesed sõnad, mis lapsele pärast sündi kõrva sosistatakse ja viimased, mida muslim surres peaks lausuma – need on valguseks maises elus ja lootuseks Jumala armule tulevases elus.⁶²

Islamiusuliste püha raamatu Koraani keskseks sõnumiks on see, et Moslemid peavad uskuma ühtainsat Jumalat ja seadma ta esikohale, isegi perekonnast kõrgemale.⁶³

Meie ühiskonnas ei ole religioonil ülekaalukas osakaal. Küll aga leidub ka siinses ühiskonnas inimesi, kelle jaoks on usul nende elus suur roll. Näiteks kasvõi Jehoova tunnistajad, kes usuvad Kõikväelisse Jumalasse Jehoovasse, taeva ja maa Loojasse, ning tunnistavad tema loodud poega Jeesust Kristust, seega ei ole usk meie ühiskonnale võõras, kuid kindlasti on usklite inimeste osakaal vähemuses võrreldes teistega.

Koraani järgi on Jumal loonud kõik selleks, et inimene seda kasutaks. On aga mõningad asjad, mis on mitmesugustel erilistel põhjustel keelatud. Moslemid eristavad lubatud asju ja keelatud asju. Parimaks näiteks sellest on toidureeglid. Liha võib süüa, väljaarvatud sealiha, kuid selleks, et liha oleks lubatud, peab loom olema õigesti tapetud – veresooneid tuleb terava noaga läbi lõigata, samal ajal kui lihunik kordab Allahi nime tapetava looma juures.

Reeglid, mida hoolega järgitakse, näevad ette, et loom ei tohi nuga näha ja ükski teine loom ei tohi tapmist pealt näha.

Lisaks sealihale ja ebaõigesti tapetud looma lihale on moslemil keelatud ka sellise looma liha söömine, kellest pole teada, kuidas ta tapeti või kes ta tappis.⁶⁴

Leidub loomi, keda mõnes kultuuris on kasvatatud söögiks, ent kelle söömist võidakse teistes kultuurides pidada tabuks või ebaloomulikuks. Nii on hobuseid söödud nii Saksamaal kui ka Mongoolias, samas suhtutakse nende söömisega Eestis võõristusega.

Koerad ja kassid on kuulunud traditsiooniliste lihloomade hulka mitmel pool Ida-Aasias (nt Koreas ja Hiinas), kuid mitte Euroopas. Teisalt süüakse Euroopas ohtralt sealiha, mis on tabu islamis ja judaismis. Küll aga ei oma tähtsus Euroopa ühiskonnas tapmisviis, mistõttu jääks hea toidukord pruukimata.

⁶² C. Partridge 2005, lk 376.

⁶³ P. Wilkinson 2009, lk 132.

⁶⁴ P. Wilkinson 2009, lk 136.

Islami kultuuris on terve rida patte, mida usk hukka mõistab ja mida tuleb väga rangelt karistada. Mitmed neist, nagu tapmine, vargus või abielurikkumine, peetakse pattudeks enamikus kultuurides, kuid teised patud on omased vaid islami kultuurile.

Kõige tõsisem ja põhilisem patt on *širk*, millegi muu ühendamine Jumalaga või millegagi asendamine Jumala asemele. Ebajumalate või inimlike kangelaste, näiteks popstaaride kummardamine või ateism on näited širk'ist. Teised tõsised patud islami jaoks on riba ehk raha laenamine kasu saamiseks, laimamine, kuulujuttude levitamine, joovastavate ainete kasutamine (sealhulgas alkohol), mis sunnib inimest kaotama kontrolli oma tegude üle ja see on see miski, mille Koraan hukka mõistab.⁶⁵

Mõnes islami kogukonnas võidakse nende pattude eest väga karmilt karistada. Varguse eest võidakse karistada käe maharaiumisega ja traditsioonilised karistused abielurikkumise ja usust taganemise eest on vastavalt ihunuhtlus ja surm.

Mõningate islamimaades on rasked kehalised karistused alkoholi tootmise, müügi ja tarbimise eest. Teisest küljest, mõned moslemid püüavad väita, et enamikul juhtudel on need karistused kohatud, niisiis on palju erandeid. Näiteks jääb varga käsi raiumata, kui ta on varastanud tõsise puuduse tõttu. Siiski valitseb paljude moslemite hulgas tugev usk, et need Koraanis sätestatud karistused on kehtestanud Jumal ise ja neid tuleb täita; et nad hoiavad kuritegevuse taseme madalal neis maades, kus need karistused kehtivad; ja et on juhtumeid, mille puhul peksmine on eelistatum kui inimese ilmajätmine tema vabadusest pikaajalise vanglakaristusega.⁶⁶

Kui võrrelda tõsiseid patte (širk ja riba) Euroopa ühiskonnaga, siis vastupidisel Islami kogukonnale, pole need meie jaoks märkimisväärsed patud. Tõsi, alkoholitarbimise peale ei vaadata ka meie ühiskonnas hästi, kuid kui seda tarbida mõõdukalt ning ei langeta alkoholismi küüsi, ei peeta seda patuks.

Samuti ei ole siinses ühiskonnas välja kujunenud karistusi laimamise või kuulujuttude levitamise eest. Loomulikult eksisteerib nn omakohtu näol karistamist, kus keegi on osutanud nõ patuse peal füüsilist vägivalda, kuid seaduslikult ei ole sellised karistused meil aktsepteeritavad.

⁶⁵ P. Wilkinson 2009, lk 137.

⁶⁶ P. Wilkinson 2009, lk 137.

Võrreldes Islami kogukonnaga, kus on eelistatum karistus füüsiline vägivald vabaduse võtmise asemel, siis meie ühiskonnas on kindel valik just see viimane. Vägivald on meie ühiskonnas taunitud, väljaarvatud juhtudel, kus näiteks korrakaitsja peab enda elu ja tervise huvides enda eest seisma ning aegajalt tuleb seetõttu ette ka olukordi, kus agressiivsete kinnipeetava puhul on vägivald õigustatud.

Varguse eest käe maharaiumine on samuti meile võõras, selle eest kohaldatakse meil eest vanglakaristust või trahvi.

Perekond on muslimi elu ja ühiskonna peamisi aluseid, koguduse püsimise ja julgeoleku üks nurgakivisid. Koraan ja *hadith'id* on täis muslimi perekonnaelu ja selle korralduse kohta käivaid eeskirju, piiranguid ja hoiatusi ning perekondlikud sidemed on ühiskondlikest sidemetest kõige tugevamad. Ustavus ja pühendumine perekonnale on olulisemad kui ükski muu sotsiaalne ustavus.⁶⁷

Muslimi perekond luuakse abielludes, abieluväliste suhete peale vaatab islam väga halvasti. Lapsed võivad sündida ainult perekonnas ning hooramine ja abielurikkumine on patud, mille eest islami seadus näeb ette kõige rangemad karistused. Selliseid üleastumisi käsitletakse kaose tekitajatena.⁶⁸

Meie ühiskonnas on viimaste aastate tendents pigem vabaabielule, kui seaduslikule liidule.

Samuti pole meie ühiskonnas patt muretseda järeltulijad vabaabielus olles või näiteks lausa üksikema rolli kandes.

Kui nende jaoks on ainult abielu perekond, siis siinses ühiskonnas sellist kriteeriumit ei ole. Perekond on perekond, olenemata kooselamise viisist.

Islam arvestab inimlike vajaduste ja nõrkustega ning muslimid on veendunud, et õigeaegne abielu aitab hooramist ära hoida. Abiellumisealistel soovitatakse pigem abielluda kui sattuda abieluväliste suhete kiusatusse.

Abielu eeldab sarnaselt meie ühiskonnas aktsepteeritavale, nii naise kui mehe nõusolekut. Abielu on avalik toiming, mitte puhtalt privaatne ega salajane. Abielulepingu sõlmimisel peab peale peigmehe ja pruudi seadusliku esindaja olema ka vähemalt kaks tunnistajat. Peigmees

⁶⁷ C. Partridge 2005, lk 387.

⁶⁸ C. Partridge 2005, lk 387.

annab pruudile kaasavara, mis võib olla rahaline või natuuras. Seda vara võib naine kasutada oma äranägemise järgi isegi siis, kui abielu lahutatakse. Välja arvatud juhul, kui lahutus algatatakse naise soovil.⁶⁹

Kui islami perekonda sünnib laps, on tavaks sosistada lapsele kõrva usutunnistus või kutse palvele. Seitse päeva pärast sündi leiab traditsiooniliselt aset nimepanekutseremoonia, millest üks osa on lapse juuste mahaajamine ja juuste kaaluga samaväärse koguse hõbeda annetamine vaestele.⁷⁰

Koraanis leiduv suur hulk lapsi puudutavaid juhiseid näitab, et laste eest hoolitsemist peetakse väga tähtsaks. Erilise tähelepanu alla on vaeslaste heaolu. Lapsi tuleb kohelda hoolitsuse, armastuse ja vastutustundega. Vastutasuks eeldatakse, et lapsed suhtuvad oma vanematesse armastuse ja austusega ning on sõnakuulelikud.

Vastupidiselt valele ettekujutusele hindavad muslimid poisse ja tüdrukuid ühevõrra kõrgelt. Lapsed on jumala and ja Koraanis on käsk, mis keelavad lastele halba teha. Tõenäoliselt on Lääne ekslikud eelarvamused seotud islamieelse tavaga tütarlapsi elusana liiva sisse matta. Esmane vastutus laste heaolu tagamisel lasub isal, kuid lahutuse korral jääb hooldusõigus emale.⁷¹

Erinevalt meie ühiskonnas, on seal lubatud mitmenaisepidamine, meil on see seaduslikult keelatud.

Koraan lubab mitmenaisepidamist, muslimi mees võib abielluda kuni neli korda. Naine võib abielluda ainult ühe mehega. Mitmenaisepidamist ei tohiks vaadata, kui luba ohjeldamatuks suguliseks läbikäimiseks, vaid kui mööndust olukorras, kus abielu kaudu on vaja abistada leske või vaeslast.⁷²

Islam lubab lahutust ning meestel on lahutuse algatamiseks suurem vabadus, kui naistel, kuid seda lubav Koraani salm, sisaldab ka manitsusi, et naise suhtes tuleb olla halastav, kaastundlik ja õiglane. Enne lahutuse sisseandmist on kolme kuuline ooteaeg, mille jooksul peab selguma, ega naine last ei oota, ning selle aja jooksul võib lahutuse tagasi pöörata.

Lubatud on ka lahutanute uuesti abiellumine, aga kui lahutus on saanud ametlikuks ja tagasipöördumatuks, siis ei tohi mees oma lahutatud naisega abielluda enne, kui too on

⁶⁹ C. Partridge 2005, lk 378.

⁷⁰ P. Wilkinson 2009, lk 141.

⁷¹ C. Partridge 2005, lk 388-389.

⁷² C. Partridge 2005, lk 388.

abiellunud teise isikuga ja temast omakorda lahutanud. Selle piirangu ilmselge eesmärk on piirata kergekäelisi lahutusi.⁷³

Ka Eestis on lahutusavaldus sisse andes ooteaeg, mille jooksul võib abielupaar oma otsust muuta ning tõenäoliselt on see süsteem mõeldud selleks, et samuti vältida kergekäelisi lahutusi ja et inimesed oma otsuse üle järele mõtleksid.

Lahutuse algatamise õigus on nii naisel kui mehel võrdselt ning ei kehti meil ka reeglilt, et sama isikuga uuesti abielludes peaks naispool olema vahepeal teisega abielus ning seejärel lahutatud. Seadusega pole meile selliseid piiranguid sätestatud.

Umbes neljandik maailma rahvastikust on moslemid. Lähis-Ida maades on peaaegu kõik moslemid ja sama kehtib ka Põhja-Aafrika, Indoneesia ning mõningate Aasia keskosa riikide kohta.

Kuigi maailma islamiusuliste kogukondi ühendab nende usk, erinevad nad suuresti oma maailmavaadete poolest ja islamimaades on erinevaid lähenemisviise – alates rangelt traditsiooni järgivatest rahvastest kuni otsustavalt sekundaarsete riikideni.

Erinevus lääne ühiskonnaga, mis mõnikord kaldub äärmustesse, on viimastel aastakümnetel nurjanud suhted, mõningate islamimaailma kogukondade ja mitteislamiusuliste maailma vahel. Kuid islamil on ka võime teisi asutada, eriti teisi „raamatureligioonide“ rahvaid – kristlasi ja juute, kes nagu islamiusulisedki usuvad ühte Jumalasse.⁷⁴

⁷³ C. Partridge 2005, lk 388.

⁷⁴ P. Wilkinson 2009, lk 137.

4.2 Hinduism

Tänapäeval tähistab termin „hinduism“ enam-vähem kõiki Hindustani poolsaarel levinud usundeid.

Hinduism on suurtest religioonidest kõige mitmekujulisem. Ta hõlmab endas peaaegu kõiki inimkonna religioosseid väljendusvorme alates loodusjumaluste austamisest ja polüteismist ning lõpetades filosoofiliselt keeruka monoteismiga ja usuga kõike valitsevasse maailmaseadmusse. Hinduism on tihedalt seotud sotsiaalse elu korraldusega (kastisüsteem) ja kohustab inimesi järgima kindlate reeglite järgi toimuvaid ohverdusrituaale. Usk ei kirjuta ette ühiseid metafüüsilisi ega religioosseid vaateid, vaid rõhutab, et maailmaseadmus avaldub ka moraalses käitumises.⁷⁵

Jumalate asustamine on ainult üks osa hinduismist. Nagu teisedki Indias alguse saanud usundid, tegeleb hinduism peamiselt inimeste tegudega ja nende mõjuga inimese surmajärgsele elule. Hindud usuvad, et elu on pidev sünni-, surma- ja taassünnitsükkel. Seda tsüklit juhib karma seadus, mille kohaselt vooruslikule elule järgneb soodne taassünd ja patusele ning isekale elule taaskehastus alama olendina.⁷⁶

Ka meie ühiskonnas usutakse hinge taassündi, usutakse, et hing on 40 päeva keha lähedal ja nii kaua ei korjata haualt matuse lilli.

Kaks tähtsamat jumalat, keda hinduistid kõikjal kummardavad, on Šiva ja Višnu. Paljud kummardavad ja jumalikke olendeid ja jumalate kujusid, sest nad arvavad, et jumalate vägi viibib ka selle jumala kuju sees.⁷⁷

Jumalateenistusi peetakse iga päev kas templis või kodus väikeses pühamus.

Hinduistlik ühiskond on jaotatud mitmeks sotsiaalseks klassiks, mida nimetatakse varnadeks ehk kastideks ja millesse inimesed sünnipäraselt kuuluvad. Inimese eelnevatest eludest ja tegudest sõltub, millisesse klassi nad sünnivad. Inimese dharmal on traditsiooni järgi seotud sellega, millisesse varnasse nad sünnivad. Neli varnat on braahmanite ehk preestrite klass,

⁷⁵ M. Hattstein. Maailmareligioonid. Tallinn: kirjastus Koolibri, 2007, lk 6.

⁷⁶ P. Wilkinson 2009, lk 163.

⁷⁷ C. Partridge 2005, lk 148-149.

kšatijate ehk sõdalaste klass, vaišjade ehk kaupmeeste ja põlluharijate klass ning šuudrate ehk alamklass.⁷⁸

Hindu õigus kujutab endast hinduistide n-ö isiklikku õigust, mis on fikseeritud vastavates (kasti)seadustes, mis reguleerivad tavanormidega nii kastisisesid kui ka kastidevahelisi suhteid. Igal kastil on oma seaduste kogumik - tšastra. Kuna hinduismi järgi määravad inimese käitumist kolm liikumapanevat jõudu (tegurit) - heategevus, huvi ja rahulolu -, siis sellest tulenevalt eksisteerib hindu õigust sisaldavates õigussüsteemides (nt India, Aafrika idarannik, Singapur, Malaisia) ka kolme liiki tšastraid, mis on suunatud vastavatele adressaatidele (s.o kastidele):

1. tšastrad, mis õpetavad end jumalale (või jumalatele) meelepärast ülal pidama (suunatud vaimulikele kui lugupeetuima kasti liikmetele);
2. tšastrad, mis õpetavad, kuidas rikastuda ja teisi juhtida (kaupmeestele ja sõjaväelastele);
3. tšastrad, mis manitsevad rahulolule ja allaheitlikkusele (teenijatele, käsitöölisele).

Nii nagu šariaat ei ole ka tšastrad koodeksid, vaid traditsioonidel ja usul põhinevad käitumisnormid, mis reguleerivad vastavalt moslemite ja hinduistide suhteid.⁷⁹

Hindude jaoks on kogu elu püha, nad väldivad vägivalda. Enamus neist on taimetoitlased, sest nad on loomade toiduks tapmise vastu. Lehm on püha loom ja enamik hindusid ei söö veise-ega vasikaliha, erinevalt Euroopa ühiskonnas, kus see on lubatud.

Laste kasvatamine on samuti väga oluline ja traditsioonilised naise rollid emana ja kodu korrashoidjana on kõrgelt hinnatud. Lisaks sellele, et naised peavad kodu füüsilises mõttes puhtana hoidma, peavad nad seda tegema ka religioosses mõttes, näiteks arvestama toidu valmistamisel religioosseid reegleid. Sageli on nad vastutavad ka religioosete jumalateenistuste eest koduses pühamus.⁸⁰

Euroopa õigusruumis on laste kasvatamine mõlema vanema roll. Samuti ei ole kodu korrashoidmine vaid naisterahva ülesanne. Siinses õigusruumis on mõlemad partnerid võrdsed ning ka sellised ülesanded kuuluvad mõlema kohustuste hulka.

Kui nüüd etteruttavalt abielust rääkida, siis meil on see pigem romantiline suhe, olenemata partnerite sotsiaalsest ja majanduslikust taustast.

⁷⁸ P. Wilkinson 2009, lk 173.

⁷⁹ S. Kaugia. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002.

⁸⁰ P. Wilkinson 2009, lk 173.

Naine sai traditsiooniliselt oma identiteedi elusolevalt meessoost autoriteetselt isikult: enne abiellumist oli see tavaliselt isa, pärast abiellumist abikaasa ja vanas eas poeg (pojad).

Abielu ei olnud tavapäraselt mehe ja naise vaheline romantiline suhe, vaid selle olid korraldanud perekonnad, kes kuulusid ühte kasti. Pruut, keda hinduistlikus ühiskonnas nähakse tavaliselt tema vanemate kingitusena peigmehe perekonnale, toob enamasti peiu perekonda kaasavara näol jõukuse. Olukorda, kus naine abielluks kellegagi alamast klassist, peetakse tabuks.⁸¹

Tänapäeva hindu naised ei klammerdu vanadesse tavadesse, kus pidid esialgu ümmardama isa, siis abikaasat. Nad tegutsevad avalikus sektoris ja võistlevad meestega igal alal, isegi sellistes, mida on traditsiooniliselt peetud meeste aladeks.⁸²

⁸¹ C. Partridge 2005, lk 157.

⁸² C. Partridge 2005, lk 164.

Kokkuvõte

Inimestevahelise suhted ja inimekäitumine on valdavalt allutatud teatud käitumisreeglitele. Ametlikult väljendab just seadus seda, mida riik peab õigeks või valeks. Lisaks sellele, et seadus on käitumist reguleerivate reeglite kogum, on ta ka oluline ja käepärane sotsialiseerimisagent, mis oma ettekirjutuste kaudu selgitab ühiskonnaliikmetele antud ühiskonna sotsiaalseid, kultuurilisi, poliitilisi jne väärtusi ning osundab sellele, milline on aktsepteeritav käitumine, milline mitte.

Sotsiaalne norm on käitumiseeskiri, millega mõjutatakse inimeste käitumist soovitud tulemuste saavutamiseks kogu ühiskonna või konkreetse sotsiaalse grupi huvides. See on käsk, keeld või luba midagi teha ja see on esitatud pöördumisena indiviidi, sotsiaalse grupi või ühiskonna poole.

Sotsiaalset käitumisnormi tuleb vaadelda ühiskonna struktuuri osana ning võib jagada kahte rühma – õigusvälisteks normidega ja õigusnormideks.

Õigusnorm on õigusaktist tulenev abstraktne reegel, st juhised selleks, kuidas isik teatud olukorras peaks käituma. Õigusvälisteks normideks on tava-, moraal-, korporatsiooni-, religiooninormid jt. Moraal ja tava on õiguse eelastmed objektiivses tähenduses. Just moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks juba enne õigust. Moraal ja tava olid sotsiaalseteks harjumusteks, mis korraldasid inimekäitumist. Moraal ja tava kergendasid ja väärtustasid ühiskondlikku elu. Teisalt võisid moraal ja tava sedasama elu tarbetult koormata juhul, kui nad olid oma tardumuses mõttetuseks muutunud. Vaieldamatult olid moraal ja tava oma olemuselt sotsiaalsed korrad. Nad vastavad ühiskondlikule tahtele ja reguleerivad ühiskonnas sotsiaalset käitumist. Nende struktuur koosneb käitumiseeskirjadest ehk moraal- ja tavanormidest. Nad on üldise iseloomuga ja üldkohustuslikud. Moraalinormid esinevad ühiskondlikus teadvuses ja seetõttu ei ole nad selgepiirilised. Nad tekivad, arenevad ja hääbuvad suhtelisel iseseisvalt. Korporatsiooninormid on käitumisreeglid, mille on kehtestanud korporatiivne moodustis (ühiskondlik organisatsioon) oma liikmete käitumise reguleerimiseks, suhtlemisel organisatsiooni sees ja suhtlemisel teiste organisatsioonidega.

Religioossed normid on usu organisatsiooni poolt kehtestatud reeglid nii inimeste kui ka usu organisatsiooni liikmete suhtlemiseks omavahel ja kirikuga, samuti normid, mis reguleerivad usuühingute korraldust ja funktsioone.

Mandri- Eruroopa õigusperekonda (*ius commune*) kuuluvate õigussüsteemide õigus on välja kujunenud Rooma õiguse baasil, mis rajaneb juba enne riigi tekkimist väljakujunenud tavadele. Riigi tekkimisega kujunes nende baasil välja tavaõigus, mis sai omakorda aluseks kirjutatud õiguse tekkele. Õigusvälised normid (rajanuvad ajalooliselt arenenud õigluse ja moraali põhimõtetele) omavad selles õigusperekonnas tänapäeval siiski vaid sekundaarset tähtsust olles alistunud õigusnormide võidukäigule.

Tänapäeval eksisteerib maailmas palju selliseid õigussüsteeme, kus õigusnorm ei ole ühiskonnasuhete kõige olulisemaks reguleerijaks. On ühiskondi (riike), kus tunnistatakse õiguse suurt väärtust ühiskonnas (Muhamedi ja hindu õigus), kuid on ka õigussüsteeme, kus ühiskondlikke suhteid reguleeritakse ka mitte õigusega (Kaug-Ida ja Aafrika riigid), vaid seatakse esiplaanile õigusvälised regulatsioonid. Esimesel juhul õigus seguneb oluliselt religiooniga (religioossed õigussüsteemid), millele lisanduvad traditsioonid; teisel juhul on primaarseks käitumisnormideks tavad.

Niisiis, õigussüsteemide erinevusest tulenevalt on süsteeme, kus inimestevahelise suhtlemise peamiseks regulaatoriks on õigusnormid ja teiselt on ülekaalukalt kasutuses just õigusvälised normid. Tegemist on kokkuvõttes erinevatest kultuuriruumidest tulenevate erisustega. Kultuuriruumide erinevus tuleneb omakorda mitte niivõrd majandusliku arengu erisusest, kui võrd filosoofilisest ning väärtussüsteemi ja elulaadi erisusest.⁸³

⁸³ S. Kaugia 2009, lk 106-107.

Legal norms among the other social norms comparing the European and other cultural spaces

Summary

Human relations and human behaviour are largely subject to behavioural rules. Officially, the law expresses what a state considers to be right or wrong. Besides that, that law is a set of rules regulating the behaviour, it is also an important and convenient instrument for socialization which explains through prescriptions its' social, cultural, political and other values, and indicates whether the behaviour is acceptable or not. Social norm can be defined as a behavioural regulation which affects people's behaviour to achieve the desired outcomes in the interest of society or particular social group. It can be a command, prohibition or permission to do something that is addressed to the individual, social group or society.

Social norms can be seen as a part of the societies' structure, and can be divided into two groups – external legal norms and legal norms.

Legal norms are abstract rules resulting from legislation, that is, they are instructions how a person should behave in certain situations. External legal norms are conventional, moral, corporate, religious and other values. In objective meaning, morality and conventions are precursors of the law – they impacted human behaviour earlier than the law and made social life manageable. On the other hand it could have been that the same moral unnecessarily burdened life. Unquestionably, the moral and convention have a character of a social regime as they reflect social will and regulate behaviour in society. Their structure consists of behavioural norms (moral and conventional norms) that are general and universally binding. Moral norms occur in social consciousness and, therefore are not delineated. They emerge, develop and become extinct relatively independently. Corporate norms are rules of behaviour that are established by organizations with aim to regulate the behaviour of its members and to communicate within the organization as well as with other organizations.

Religious norms are standards established by religious organizations both for the people in general and as well as for the members of the organizations to communicate with each other and with the church. Also there are norms that regulate the management and functions of religious organizations.

Legal systems belonging to the common law derive from the legal practice of Eastern Roman Empire law (Roman law). Before the establishment of the state there were conventions regulating society's functioning. Later this was a basis for customary law, what in turn became the basis for the emergence of written law. Today, external legal norms (developed on historical principles of justice and morality) have in this legal family secondary importance after the legal norms.

Nowadays, there are several legal systems in the world, where the legal norms are not the most important regulators of the relations in the society. There are societies (countries) where the rule of law is highly valued (the law of Muhammad and Hindu), but in some legal systems the social relations are regulated not by law, but by the external legal norms regulations (Far-Eastern and African countries).

In the first case, law is significantly influenced by religion and the traditions (religious legal systems); in the second case the conventions are the primary behavioural norm.

So, there are legal systems where the relationships between the humans are regulated by law, but on the other hand there are legal systems where external legal norms are overwhelmingly prevailing. The differences are caused by different cultural spaces and this in turn is caused not so much by economic, but philosophical and lifestyle differences.

Kasutatud kirjandus

1. Aarnio, A. Õiguse tõlgendamise teooria. Õigusteabe AS Juura 1996.
2. Aimre, I. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2006.
3. Anepaio, T., Hussar, A., Jaanimägi, K., Kaugia, S., Land, K., Olle, V., Roosma, P. Sissejuhatus õigusteadusesse. Loengud. Tallinn 2003.
4. Auväärt, L. Õigusnormid sotsiaalsete normide süsteemis. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S.Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006.
5. Calhoun, C., Light, D., Keller, S. Sociology. New York: McGraw-Hill Inc 1997.
6. Foster, D. Aafrika ja Lähis-Ida riikide etikett ja tavad. Dean Foster, The Global Etiquette Guid to Africa and Middle East 2002.
7. Foster, D. Aasia riikide etikett ja tavad. Dean Foster, The Global Etiquette Guide to Asia 2002.
8. Hattstein, M. Maailmareligioonid. Tallinn: Kirjastus Koolibri 2007.
9. Hess, B. B., Markson, E. W., Stein, P. J. Sotsioloogia. Tallinn: Külim 2000.
10. Islam. – Arvutivõrgus: <http://et.wikipedia.org/wiki/Islam>.
11. Jürgenstein, T., Schihaljev, O. Usundimaailma suured küsimused. Tallinn: Kirjastus Koolibri, 2011.
12. Kaugia, S. Normatiivse käitumise regulatiivsest ja teadvuslikust tasandist. – Ühiskonna turvalisuse teenistuses. Artiklite kogumik. Pühendatud professor Ivar Aimre mälestusele. A. Lall (koost). Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2010.
13. Kaugia, S. Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006.
14. Kaugia, S. Õiguse sotsioloogia: Õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument. – Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Kirjastus Juura 2003.
15. Kaugia, S. Õigussotsioloogia olemus, koht ja ülesanded kaasaja ülesanded. – Juridica 1995, nr 8.
16. Kaugia, S. Sotsiaalsete normide olemusest – Õiguse sotsiaalsest olemusest ja toimest ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar Holding 2009.
17. Kaugia, S. Õigusnormide kohast eri kultuuriruumides. Riigikogu Toimetised 6. 2002. Arvutivõrgus: <http://www.riigikogu.ee>
18. Narits, R. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn 2004.
19. Partridge, C. Maailma usundid. 2005.
20. Põllumäe, S. Sissejuhatus õigusesse. Näiteid ja harjutusi õppeaine HLSC5001 loengukursuse juurde. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2008.

21. Raska, E. Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: Fontes 2004.
22. Ravil-Khair Al-din. Islami jurisprudentsi ja õiguse olemusest. – Juridica, 2000 nr 7.
23. Saar, J. Õiguskultuur ja kuritegevuse kontroll. – Juridica I, 2013.
24. Schaefer, R. T. Sociology. New York: McGraw-Hill Inc 1989.
25. Wilkinson. P.Usundid. Tallinn: 2009.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina TUULIKI LORVI

(autori nimi)

(sünnikuupäev: 23.07.1979)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**ÕIGUSNORMID TEISTE SOTSIAALSETE NORMIDE SEAS EUROOPAS JA TEISTES
KULTUURIRUUMIDES**

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on SILVIA KAUGIA

(juhendaja nimi)

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, 13.05.2013 (kuupäev)